

svoj tvorivý prístup k vytýčenej problematike možno už hodnotiť ako skutočné obohatenie nášho filozofického myslenia. Treba však konštatovať, že relatívne najpozoruhodnejšie a najhodnotnejšie úspechy dosiahla naša filozofia v oblasti, ktorá sa nikdy nepokladala za eminentne ideologickú, t. j. v oblasti logiky.

Naša veda a filozofia, nadväzujúc na odkaz tvorivého marxizmu, začína si v posledných rokoch už plne uvedomovať, že veda nie je nijaká strnutá štruktúra večných zákonov, ale je otvorenou štruktúrou. Naši filozofickí pracovníci dnes už vcelku odmietajú absolutizmus v teórii pravdy a dogmatizmus istoty a dobre chápu, že dialektika vedeckého poznania nie je nijakým mechanickým postupom. Vo svojej prevažnej väčšine si uvedomujú, že dialektická interakcia teórie s faktovým poznaním a experimentálnou praxou je veľmi zložitým historickým procesom. Úlohy skúmania skutočnosti sa ustavične prehlbujú v dôsledku vzájomného zdokonaľovania tak teoretického prístupu, ako aj ustavičného diferencovania samej praxe.

Pri vytyčovaní výskumných úloh treba sa teda orientovať predovšetkým na uzlové otázky vedy. Táto požiadavka sa v plnej miere vzťahuje aj na spoločenské vedy i na tzv. ideologické disciplíny. To je *conditio sine qua non*, ak sa tieto disciplíny nemajú stať púhym ideologickým *epifenomenom* jednotlivých historických štádií spoločenského vývinu a ich holou apologetikou.

Postulát teoretického predstihu spoločenskej praxe sa plne vzťahuje aj na filozofiu. Len riešením imanentných systémových úloh si veda vytvára optimálne predpoklady pre oblasť svojich aplikácií. Hlboká a osočná vedecká práca vzniká až po rokoch sústredenej, systematickej a intenzívnej práce.

Pokým ide o najbližšie roky, v dôsledku priaznivejších podmienok pre vedeckú tvorbu možno iste právom očakávať ďalší vzostup a skvalitnenie našej filozofickej aktivity. Signalizujú to už viaceré časopisecké i sborníkové štúdie ako aj práce koncentrované na kompletný *Prehľad dejín slovenskej filozofie* a dokumentuje to výrazne aj sborník teoretických prác, ktorý vyšiel vlni pod názvom *Das dialektische Gesetz* a ktorý sa po niekoľkých mesiacoch už aj rozobral.

Pri dnešnej príležitosti je azda vhodné pripomenúť si slová, ktoré sme vyslovili pred dvadsiatimi rokmi na banskobystrickom sjazde: je oprávnená nádej, že koordinovaný a konvergentný vývin jednotlivých vedeckých oblastí bude naďalej vyplývať z vnútorných podmienok vedeckého vývinu a súčasne bude účinne podporovaný celkovým spoločenskokultúrnym prostredím, nerozrývaným takými rozpormi, akých sme boli doteraz svedkami. (Por. uvedený *Sborník*.) Konkrétne skúsenosti posledných rokov nás k tejto nádeji oprávňujú oveľa spoľahlivejšie než hólý entuziazmus prvých mesiacov po oslobodení.

O SOCIOLOGII A UMŔTVOVANÍ MARXISTICKÉHO MYSLENIA

ANDREJ SIRÁCKY

1. Na našej fakulte a vôbec na Slovensku sa sociológia ako osobitná vedecká disciplína za posledných 20 rokov nerozvíjala, a preto hovorí o „zhodnotení teoretického a metodologického prínosu sociológie“, o „tematickom a materiálovom rozšírení výskumu v sociológii“, o „výchove mladého vedeckého dorastu“ atď. je viac než problematické.

Sociológia u nás mala určité tradície, prednášala sa až do roku 1950 aj na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Prirodzene, bola to nemarxistická sociológia; jej reprezentantom bol univ. prof. A. Štefánek. Jeho životné dielo *Základy sociografie Slo-*

venska v duchu teórie, že sociológia je „pavedou“, bolo nekriticky odmietané. Vo *Filozofickom zborníku SAV* (1950) sám som videl len nedostatky tohto, inak pozoruhodného diela (idealistické poňatie zákonov spoločenského vývoja, skreslený rozbor sociálnej štruktúry, nepochopenie podstaty národnostnej otázky, teória vedúcich osobností — „elity“ atď.).

Obdobie deformácií spoločenského vývoja v socializme a s tým súvisiace umŕtvovanie marxistického myslenia prejavovalo sa v zaostávaní spoločenských vied. V rámci marxistickej teórie rozvíjala sa v súvisi s filozofiou aj sociológia v podobe historického materializmu. Marxistické myslenie udomáčňovalo sa na Slovensku vtedy, keď dogmatizmus silne poznamenával politicky angažované spoločenské vedy. To viedlo k ich stagnovaniu, k zanedbávaniu rozpracovania základných kategórií, nehovoriac o vedeckej analýze spoločenských procesov.

Nemienim na tomto mieste analyzovať *historické, politické, spoločenské a ideové príčiny*, pre ktoré bol brzdený rozvoj sociológie ako osobitnej marxistickej vedy o spoločnosti. Netrúfam si ani dostatočne zvážiť *klady alebo zápory* toho faktu, že sa *marxistická sociológia donedávna rozvíjala v rámci filozofie*. To jej na jednej strane zabezpečovalo spojenie so spoločensko-politickou praxou, s marxizmom ako celkom, pričom v rámci filozofie mala pevnú teoretickú oporu (historický materializmus); na druhej strane to viedlo takmer k úplnému zanedbávaniu *výskumných metód, vedeckej analýzy sociálnej štruktúry a rozpracovania sociologických kategórií*. Aj dnes ešte niektorí marxisti z pozícií „uzvareného marxizmu“ stotožňujú historický materializmus s marxistickou sociológiou. Dôvodia najmä tým, že sociológia má byť filozofická veda. Zabúdajú, že *historický materializmus (ako časť filozofie) je všeobecne teoretickým a metodologickým základom nielen sociológie, ale aj politickej ekonómie, historiografie, právnej a politickej vedy, etiky atď. Materialistické chápanie dejín a dialektika spoločenských procesov je teoretická platforma všetkých (nielen spoločenských) vied*.

2. Uvažovanie o problémoch sociológie, o jej teoretických základoch a o otázkach metodologických a metodických vedie nás, chtiac-nechtiac, k rozjímaniu o marxistickom myslení vôbec, o tom, ako za posledných dvadsať rokov (a vychádzajúc zo situácie tridsiatych a štyridsiatych rokov) sa marxistické myslenie *umŕtvovalo, zjednodušovalo a formalizovalo* na niekoľko „ničím“ *neotrasiteľných téz, fráz, poučiek a doktrín*. Toto platí všeobecne o tzv. dogmatickom (stalinskom) smere marxistického myslenia. Prirodzene, nepochybujem o tom, že mimo tohto prúdu — a dokonca i v kanonizovaných marxistických poučkách — neexistovali viac-menej aj pokusy rozvíjať marxizmus (v oblasti filozofie, historiografie, politickej ekonómie, sociológie atď.) *v konfrontácii s novými vyskytujúcimi sa javmi a faktmi a prípadne aj v rozpore s tézami, ktoré sa tradovali akousi zotrvačnosťou a vznikli za podstatne iných historických a spoločenských podmienok*.

3. Nemôžem si pomôcť, *ale v retrospektíve toho, čo sa zameškalo u nás (nielen na fakulte), pokiaľ ide o rozvoj sociológie (a v súvisi s tým aj filozofie a marxizmu-leninizmu vôbec), musím sa dotknúť otázky dogmaticky orientovanými marxistami obhádzanej a ignorovanej — otázky o „bielych miestach“ a „neprobémoch“ v marxizme*. Pre každého, kto hlbšie vniká do problematiky marxizmu (a v súvisi s tým aj do problémov socializačného procesu vo svete vôbec), bude jasné, že *analýza týchto problémov je príspevkom aj k otázke nedorozumenia (mierne rečeno) ohľadom oprávnenosti alebo neoprávnenosti marxistickej sociológie*.

4. Dogmatický smer v rozvoji marxistického myslenia zapríčinil okrem iného aj to, že v marxizme existujú tzv. „biele miesta“ a nezodpovedané otázky (vlastne „neprobémy“), najmä pokiaľ ide o interpretovanie nových javov v našom vývine. Treba otvorené

povedať, že *obmedzovanie vedeckého rozboru* (používajúc *Marxove slová*: „kritika všetkého, čo existuje“) akýchkoľvek javov v rozvoji našej spoločnosti (a to je, mimochodom, prvoradá úloha sociológie) je nielen v *príkrom* rozpore s názormi Marxa, Engelsa a Lenina, ale takýto prístup k vedeckej analýze je aj v rozpore s duchom marxizmu-leninizmu, s poznatkami systému, *nikdy neuzavretého*. Najrevolučnejšie učenie ľudských dejín nie je poznamenané len tým, že bolo vyvolané určitou historickou (spoločenskou) potrebou (v dnešnej terminológii: objednávkou). Nie. Marxizmus vedel v *analýze prítomnej chvíle* odkryť aj spojiť s minulosťou, a preto je ako ucelený systém teórie i praxe prolegomenami budúcnosti ľudstva. Pre marxizmus, ako *otvorený systém* poznatkov, nič nie je uzavreté, hotové, definitívne. Preto je *všeobecnou* teóriou a metódou poznávania i premeny sveta. Z tohto aspektu marxistické myslenie nie je *odlučiteľné od ideológie, od politiky, od spoločenskej praxe*. V záujme rozvoja marxizmu ako celku (v tom je aj filozofia, sociológia) a v prospech komunizmu ako svetového integračného procesu môže byť jedine to, *keď sa v oblasti poznania táto „suverénnosť“ (autónómnosť) marxistickej teórie uznáva aj politickou praxou* (čo je v súlade i s politikou ako vedou). Keby nebolo bývalo marxistické myslenie celé desaťročia brzdené „*nemeniteľnými dogmami*“ a svojvoľným vymedzovaním okruhu problémov a tém, menej by sme pravdepodobne mohli hovoriť o zaostávaní spoločenských vied a najmä o tom fakte, že *nepoznávame na základe vedeckej analýzy procesy*, ktoré sa v našej spoločnosti odohrávajú. Ešte menej máme spoľahlivých *vedeckých* informácií o tom, čo sa deje vo svete. György Lukács o tom napísal: „My sme v dôsledku stalinskej epochy zaspali 50 rokov vývoja kapitalizmu, keď bola potrebná vytrvalá analýza jeho protikladov na základe marxisticko-leninskej metódy“. (G. L u k á c s, *O literatúre a tvárčim marxizmu*. Literárni noviny, XIII, (18. januára 1964) č. 3, 8.) Možno je to trochu príkre konštatovanie, pretože sa nie dosť jasne zvyrazňujú aj pozitívne výsledky v rozvoji socialistickej ekonomiky a kultúry, jednako je však na tom hodne pravdy.

5. V posledných rokoch výskumy sociálnej štruktúry a jej zmien i vývinových tendencií socializmu (u nás len *sporadicky*, v iných socialistických krajinách *sústavnejšie* konané) odhalili *objektívne* — povedľa nesporných pozitívnych výsledkov, o ktorých tu nechcem hovoriť — *mnohé nedostatky a problémy ako sprievodné javy rozvoja socializmu*. Táto situácia v oblasti ekonómie a politiky odráža sa aj v procese myslenia. Domnievam sa, že aj terajší *svetový zápas* v rámci marxistického myslenia medzi tvorivým, nefalšovaným a sebe samému verným marxizmom a medzi jeho dogmaticko-revizionistickou deformáciou je na poli teórie výrazom i toho, že sa „biele miesta“ dlho ponechávali nepozorované a že sa určité problémy obchádzali, akoby neexistovali. [Pravda, dnes sa tento nedostatok odstraňuje nielen tým, že sa začína obdobie „kultu“ hlbšie analyzovať, že sa predtým proscribované vedné disciplíny (napr. sociológia) znova rozvíjajú, ale aj tým — bez ohľadu na „kompetenciu“ príslušného vedného odboru — že sa nastoluju nové problémy, podnety, názory — napr. široká problematika filozofie a sociológie človeka.]

6. Je celkom pochopiteľné, že zanedbávané problémy (tzv. „biele miesta“) v rozvoji marxistického myslenia sú terčom útokov nemarxistov. Nazdávam sa, že nad nimi nemôžeme prejsť mlčaním, ignorovaním, ale jedine dôkladnou analýzou môžeme poukázať na *neopodstatnenosť* väčšiny názorov, prípadne i na *oprávnenosť* niektorých.

Sociologická (alebo sociálna) marxistická teória sa na Západe kritizuje najmä so zreteľom na stalinskú prax a na obdobie deformácie socializmu. Prítom je táto kritika zväčša *jednostranná, negativistická* a neberie do úvahy rozvoj marxistickej teórie v celku (od dôb Marxových a Engelsových, od roku 1917 a potom i po roku 1956). Pri tejto analýze sa zanedbáva *podstatný moment*: neuvažuje sa o tom, ako *marxistické myslenie*

za posledné desaťročia ovplyvnilo rozličné nemarxistické smery a školy. Neberie sa ďalej na vedomie, čo jednotlivé socialistické štáty už urobili (napr. v ekonómii, kultúre, vo vede atď.) a v čom sú *neporovnateľne* ďalej nad kapitalistickým zriadením.

Nemarxistickí myslitelia (môžem napr. uviesť L. S. Feuera zo *Slavic Review*, Washington, marec 1964, č. 1) poukazujú na to, že situácia filozofov a sociológov v socialistických krajinách je podstatne odlišná od situácie vo fyzikálnych a matematických vedách. Sociológovia a filozofi sú vraj stále považovaní za ideológov, kým matematici a fyzici sú uznávaní ako vedci. Táto „kritika“ je oprávnená natoľko, že spoločenské vedy obsahujú nesporne viac „ideologických“ prvkov a že každá z uvedených vedných disciplín rozličným spôsobom prejavuje svoje spojenie s praxou. Že u nás v časti prírodovedcov vládne *určité podezňovanie* spoločenských vied, tomu zapríčinili i *nezáživné, neobjavné a schematické práce z oblasti filozofie* (najmä historického materializmu). Kultúrny štýl v socializme charakterizujú „kritici“ marxizmu ako „technicizmus“ a „pozitivismus“. Z hľadiska rozvoja socializmu bolo potrebné prekonávať ekonomickú a technickú zaostalosť, a preto sa mimoriadna pozornosť venovala prírodným vedám. V tomto období spoločenské vedy (predovšetkým filozofia, politická ekonómia) museli plniť hlavne *politicko-ideologickú (apologetickú) funkciu*. Filozofia riešila problémy, ktoré s touto situáciou súviseli. (Druhá otázka je, do akej miery to vyžadovala objektívna situácia a v akej miere sa tu uplatňoval kultovský subjektivismus a voluntarizmus.)

7. Marxistickému mysleniu sa vyčíta (a v tom je zhoda aj u marxistov, napr. u Schaffa, Garaudyho, Lukácsa, E. Fischera a i.), že *otázky existencie človeka* („totality“ ľudskej osobnosti, zmyslu života, odcudzenia, šťastia jednotlivca, „konfliktových situácií“ a pod.) *neboli v celej komplexnosti rozpracované* a že marxizmus nedáva odpoveď na mnohé závažné otázky dneška. Uvádza sa, že myšlienky mladého Marxa prevzali a ďalej rozvíjali Freud, Jaspers, Heidegger, Niebuhr, Berdajev, Sartre a i. Pritom sa problém odcudzenia a sebaformovania človeka u nemarxistických mysliteľov chápe viac-menej ako problém psychologický a náboženský. Nielen v prípade odcudzenia, ale aj v iných otázkach ani pokrokoví filozofi a sociológovia (Wright Mills, Sullivan, Fromm, Svezey, Merton, Loomis a i.) vo svojej spoločenskej a myšlienkovvej analýze neprenikajú k historicko-spoločenskej podstate psychických fenoménov.

8. Medzi „*neproblémami*“ uvádza sa aj existencia a oprávnenosť marxistickej *dialektiky*. Skutočne, tento problém pre nás neexistuje. Nie je potrebná nijaká „revízia“ dialektiky, ale je potrebné jej obohacovanie najmä v oblasti sociológie rozpracovaním *exaktných* matematických, štatistických a experimentálnych metód. Nielen „kultovské“ metódy, ale aj príliš dynamický, zložitý a rozporný vývoj socialistického sociálneho systému zapríčiňoval, že v marxistickom myslení zostali mnohé „biele miesta“. Dodaj treba, že sociálne (a v tom aj všeobecne vedecké) otázky sa u nás riešia i podľa určitej hierarchie, nalichavosti a dôležitosti. Dnes už filozofia a sociológia sa „odvažuje“ skúmať „sociálne podmienky“, ktoré umožňovali vznik „kultu osobnosti“ a celý systém, v ktorom sa *otázka vzťahu jednotlivca a spoločnosti* ako základný politicko-sociálny, ale i psychologicko-morálny problém zanedbávala.

9. Významnou črtou marxistického myslenia oslobodeného od dogmatizmu je *kritika*. Kritika vo vede, vo filozofii a sociológii neznamená negativizmus a deštrukciu, ale vyjadruje úsilie prenikať vždy *hlbšie do podstaty procesov a vyhmatať z danej situácie vývinové tendencie*. Pri konštruktívnej kritike nejde a nemôže ísť o *nezodpovedné* podrývanie základov socializmu. V tomto zmysle existujú aj v socializme príslušné inštitúcie, ktoré majú právo „ideologickej kontroly“. I favorizovanie „mediokracie“ nad „nadpriemernosťou“ má svoje opodstatnenie v cieľoch humanizmu a komunistickej etiky. Rozvoj marxistického myslenia (nie ako samoúčelný akt meditujúcich intelektuálov) ako

historicky podmienenej fázy postupného likvidovania ekonomicko-sociálnych základov „odcudzenia“ človeka nie je možný bez *tvorivej dialektiky a kritiky*. V nej sa spájajú ciele filozofie (i tvoriacej sa sociológie) s praktickými úlohami socialistickej prestavby spoločnosti. Nedialektické riešenie problémov vedy, ideológie a politiky i v socializme môže plodiť rozličné negatívne javy (nadbytok formalizmu, byrokratické prvky, „zbytočné medzičlánky“, detailný mechanizmus zabezpečovania úloh a pod.). Marxistické myslenie však zložitý, rozporný vývoj spoločnosti medzi spoločenskými vedami a ideológiou nerieši *likvidovaním ideológie, ale úsilím dostať ideológiu na úroveň súčasného stavu vedy*, aby sa stala dôležitým faktorom, *pozitívne* ovplyvňujúcim spoločenské procesy.

10. Všetko toto som uviedol preto, aby sme z tohto hľadiska posudzovali — v rámci celkového stavu a rozvoja marxistického myslenia — i situáciu v marxistickej sociológii. Po takmer 20 ročnej prestávke zavádzame od budúceho školského roku aj výučbu sociológie ako samostatného predmetu. Nemožno popierať, že narazíme na vážne prekážky. Nie je všetko jasné ani okolo teórie a metodológie. Dôležitejšie je však zabezpečiť *objektívne podmienky*, aby sociológia — najmä výchovou odborníkov — mohla plniť svoju úlohu v našom verejnom živote.

O ROZVOJ VEDECKÉHO KOMUNIZMU

JÚLIUS ŠEFRÁNEK

Bude zníť paradoxne, keď povieme, že vedecký komunizmus je jednou z *najmladších* disciplín na filozofickej fakulte a na našej univerzite, ba na československých vysokých školách vôbec. Veď vznikol súčasne s marxizmom ako jedna z troch jeho relatívne samostatných súčastí, a bez neho, bez tohto „teoretického výrazu proletárskeho hnutia“ — ako ho nazval Engels — nebol by marxizmus marxizmom. No na našich vysokých školách sa začal prednášať ako samostatná vedná disciplína — v rámci výučby marxizmu-leninizmu — až po XX. sjazde KSSS, na Univerzite Komenského v školskom roku 1958/1959.

Ešte v inom zmysle môžeme hľadiť na vedecký komunizmus ako na novú disciplínu. Ani v Sovietskom sväze sa nevyvinuli tradície vo výučbe vedeckého komunizmu na štátnych vysokých školách, tým menej mohli vzniknúť v ostatných socialistických krajinách. Tak isto nebolo skúseností, ako prístupovať k vedeckovýskumnej práci v problematike vedeckého komunizmu na štátnych vysokých školách a vo vedeckých ústavoch. Na tejto problematike — na problematike triedneho boja proletariátu, prístupov k socialistickej revolúcii a jej uskutočnenia, na komplexnej problematike výstavby socialistickej a komunistickej spoločnosti — vedecky tradične pracovali — v šlapajach klasikov marxizmu — teoretici, prípadne kolektívy marxistických strán, v najužšom spojení s ich revolučnou praxou, s ich politikou. No v období kultu osobnosti nastala, ako je známe, v teoretickej práci stagnácia v celom medzinárodnom komunistickom hnutí — a touto stagnáciou, putami dogmatizmu a ľubovôľou subjektivismu iste najviac trpel vedecký komunizmus.

Naša katedra vyučovala od svojho založenia dejiny KSSS — na základe učebnice *Dejiny VKS(b). Stručný výklad*, známeho „krátkeho kurzu“ — a v spojení s nimi dejiny KSČ. Takto sa mali podávať poslucháčom základy marxizmu-leninizmu a nemôže byť pochyby o tom, že touto výučbou sa dosahovali určité kladné výsledky. Vo svetle dejín KSSS, strany Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, strany prvej socialistickej kra-